

VITA

HAMZA GÁBOR

MONOGRÁFIA A RÓMAI MAGÁNJOG FELELŐSSÉGI RENDJÉRŐL*

1. *Molnár Imre* német nyelven közzétett monográfiája ezúttal a római magánjog felelősségi rendjéről ad a nemzetközi szakközönség számára átfogó képet. A munka magyar nyelvű változata *A római magánjog felelősségi rendje* címmel 1994-ben jelent meg Szegeden.

Molnár Imre könyve bevezető részében joggal hangsúlyozza, hogy az antik római magánjog felelősségi rendjének elemzése a modern jog vonatkozásában is aktuális téma, azaz nem csupán történeti jelentőséggel rendelkezik. Az aktualitást ebben az esetben természetesen nem azt jelenti, hogy a római *ius privatum* ismert volna — precízen kidolgozott formában — *valamennyi*, a modern, hatályos jogban kialakult felelősséggel kapcsolatos intézményt és konstrukciót. Ebben az összefüggésben utalhatunk például a *culpa in contrahendo*-ra, ami *expressis verbis* nem található meg a római jogi forrásokban. Rudolph von Jhering¹ azonban ennek a konstrukciónak a „megalkotásánál” éppen a római jog forrásaira volt figyelemmel.² Erre tekintettel joggal állíthatjuk azt, hogy a „Geist” szerzője a római jog adta alapokon dolgozta ki a *culpa in contrahendo* modern jogrendszerekben is élő doktrínáját, illetve konstrukcióját.³

2. A felelősség elemzésénél kiváltképpen érvényesül a római jog *ius controversum* jellege. Ezt bizonyítja a nézetkülönbség a római jogtudósok munkáiban éppúgy, mint a szekunder irodalomban. Maradva a fentebb említett *culpa in contrahendo* kérdésénél, említést érdemel *Karl Heldrich* nézete, mely szerint a szerződéskötés körében a felelősség kizárólag „deliktális alapon” — „*actio de dolo*” formájában — állt volna meg.⁴ Ezt a felfogást bírálja *Peter Stein*, rámutatva arra, hogy a *culpa in contrahendo* körében kontraktális alapon is van mód igényérvényesítésre.⁵ A „*dissensio opinionum*” tehát — a római jog forrásaira vetítve — még olyan területen is jelentkezik, amelyen különben vitatott a kérdéses konstrukció *direkt formában* történő visszavezethetősége a római jogi forrásokra. A téma hazai szerző által történő átfogó igényű feldolgozása indokolt annak ellenére, hogy a magyar és a nemzetközi jogi romanisztikai irodalomban jelentős számú felelősséggel foglalkozó monográfia és tanulmány született.

* *Imre Molnár*: Die Haftungsordnung des römischen Privatrechts. Diligens GmbH, Szeged, 1998. 216 old.

¹ *Jhering, R.*: Culpa in contrahendo oder Schadensersatz bei nichtigen oder nicht zur Perfection gelangten Verträgen. Jahrbücher für die Dogmatik des heutigen römischen und deutschen Privatrechts 4 (1861) 1 skk.

² L. az újabb irodalomból: *Ben-Dror, Y.*: The Perennial Ambiguity of *Culpa in Contrahendo*, The American Journal of Legal History 27 (1983) 142—198. és *Byoung, Jo Choe*: Culpa in contrahendo bei Rudolf von Jhering, Göttingen 1988.

³ L.: *Caruso, D.*: La Culpa in Contrahendo. L'esperienza statunitense e quella italiana. Milano 1993.

⁴ L.: *Heldrich, K.*: Das Verschulden beim Vertragsschluss im klassischen römischen Recht und in der späten Rechtsentwicklung, Leipzig, 1924.

⁵ L.: *Stein, P.*: Fault in the Formation of Contract in Roman Law and Scots Law. Aberdeen, 1957.

Sajátossága az ezzel az igen komplex természetű témával foglalkozó jogi szakirodalomnak az, hogy az ún. „avulási koeficiens” igen csekély szerepet játszik. Ebből következik az, hogy *Hasse* 1838-ban megjelent munkája (*Die culpa des römischen Rechts*, Bonn), *Pernice* 1867-ben kiadott műve (*Zur Lehre von Sachbeschädigungen im römischen Recht*, Weimar), *Ferrini* tanulmánya, mely 1891-ből származik (*Legittimazione attiva nell’actio legis Aquiliae*, Rivista Italiana delle Scienze Giuridiche, XII. k. 161 skk. o.), vagy *Lusignani* 1900-ban publikált munkája (*Responsabilità per custodia secondo il diritto romano*, Modena) ma is haszonnal forgathatók. Hasonlóképpen hivatkozhatunk *Fadda* (*Il buon padre di famiglia nella teoria della colpa*, Atti Acc. Napoli, 1901.), *Marchi* (*Risarcimento del danno morale secondo il diritto romano*, *Bullettino dell’Istituto di Diritto Romano* 1904. XVI. k. 206. skk.), *Litten* (*Zum dolus-Begriff in der „actio de dolo”*, In: *Festgabe für Güterbock*, 1910. 255. skk.), vagy *Kübler* (*Das Utilitätsprinzip als Grund der Abstufung bei der Vertragshaftung im klassischen römischen Recht*, In: *Festgabe für Gierke*, 1911. 245 skk.) munkáira. Ezzel a távolról sem teljes felsorolással még nem érintettük a tankönyvek és kézikönyvek nem kevésbé széles skáláját. A felelősséggel foglalkozó munkák szerzői azonban alapvetően csupán abban a kérdésben értenek egyet, hogy Rómában a jogtudományi tevékenység és értelmezés (interpretáció) tendenciaszerűen a *felelősségnek a doluson felüli kiterjesztésére törekszik*. Teszi ezt pedig a *communis opinio* szerint azzal, hogy fokozott mértékben veszi figyelembe a súlyosító körülményeket.⁶

3. *Molnár Imre* helyesen utal monográfiájában arra, hogy a felelősséggel kapcsolatos kutatásokban igen lényeges szerepet játszik az *interpolatio-kérdés*. A „*facinora Triboniani*” kérdésében való állásfoglalás szinte döntően befolyásolja a felelősséggel összefüggő elemzést. Az „*Interpolationenjagd*”-ot elutasító, mértéktartóbb irányzat dominanciája az utóbbi évtizedekben azonban a legcsekélyebb mértékben sem vezetett a felelősség területén egységes koncepció formálódásához. A felelősség továbbra is „*crux interpretum*” maradt a kutatók számára.

Tovább nehezíti a felelősséggel kapcsolatos kutatásokat az, hogy legtöbbször az attól elválaszthatatlan konstrukciók koncipiálásában sincs egységes állásfoglalás. Utalunk ebben a vonatkozásban a jog által *tiltott magatartások fogalmára*. Ez, mint egyfajta *genus proximum*, magába foglalja a kontraktuális és extrakontraktuális magatartást egyaránt. Ugyanakkor, miképpen erre az irodalomban Ludwig Mitteis utal, a két magatartástípus eltér egymástól, s nem könnyű a közös nevezőt megtalálni, éppen eltérő jellegük miatt.⁷

4. Súlyos *értelmezési problémák* merülnek fel a felelősségtől ugyancsak elválaszthatatlan *damnum* kapcsán is. Ebben az összefüggésben csupán egyetlen vitás kérdést szeretnék kiemelni. A jogrend által védett vagyon megsértéseként értelmezett *damnum* relációjában kétségtelen az, hogy a *commodum-lucrum* élesen elválasztandó a *domnum*tól. Ebből következik az, hogy a csupán vagyoni előnytől való megfosztás — azaz a *commodum*tól vagy *lucrum*tól történő megfosztás — nem minősül *damnum*nak. Erre vezethető vissza döntően az, hogy a *ius civile* nem ismeri az *aemulatio* tilalmát. Más kérdés értelemszerűen az, hogy az *actio de dolo* segítségével (L. például D.39.3.1.12. — Ulpianus itp.), az *animus nocendi* konstrukciójára támaszkodva (Celsus alapján — D.6.1.38. „*neque malitiis indulgendum est*” / vö. CJ. 4.27.2./3./1.) a jusztinianuszi jogban már kialakul a joggal való visszaélés általánosnak is tekinthető tilalma. Ennek a példának az alapján is látható az, hogy az egy jogi konstrukció koncipiálásával áll igen szoros összefüggésben. Csak zárójelben kívánjuk megjegyezni, hogy a *damnum corpore datum* fogalma nem egyezik meg pontosan a *lex Aquilia damnum facere* — konstrukciójával.⁸

5. Nincs egységes állásfoglalás a szekunder-irodalomban (ami különben a sajátos „*status fontium*”-ra vezethető vissza) a felelősségtől ugyancsak elválaszthatatlan *perpetuatio obligationis* kérdésében sem. (Vö. Pauli Sent. 5.7.4., D.45.1.91.3. /Paulus/, D.45.1.91.6. /Paulus/, D.45.1.82.1. /Ulpianus/ stb.). Az egyik

⁶ Ezzel a kérdéssel átfogóan foglalkozik Wilhelm-Hooijbergh. L.: *Wilhelm-Hooijbergh, A. E.: Peccatum. Sin and Guilt in Ancient Rome*. Groningen, 1954. 43 skk.

⁷ L.: *Mitteis, L.: Römisches Privatrecht bis auf die Zeit Diokletians*. I. Leipzig, 1908. 314 skk.

⁸ Vö.: *Daube, D.: On the Use of the Term „damnum”*. In: *Studi Solazzi*. Napoli, 1948. 93 skk.

nézet szerint ez az intézmény csak a kötelmi jogban, a *stricti iuris obligatiók* körében (*dare certam rem*) ismert. A többségi felfogással diametrálisan ellentétes az a nézet, mely szerint a *perpetuatio obligationis*-ideája az archaikus jogban is megtalálható; sőt alkalmazása széleskörű, általános, történeti-jogi tényezők eredményeként, vagy más megfogalmazásban következményeként.⁹ E helyütt azonban nem tekinthetjük feladatunknak azt, hogy állást foglaljunk ebben a kérdésben. Csupán a felelősséggel szoros kapcsolatban álló *perpetuatio obligationis* kérdését illető irodalmi vitára szeretnénk felhívni a figyelmet.¹⁰

A szerző monográfiájában azt a módszert követi, hogy következtetései a forrásszövegek exegéziséből vezet le, miközben tekintettel van az irodalmi nézetekre is. Molnár Imre maga is utal arra, hogy fokozott mértékben van figyelemmel az interpolációkra, ami ennél a kutatási területnél valóban indokolt. Tekintettel van a *gazdasági-társadalmi háttérre*, mely nélkül nem volna világos egy-egy felelősségi konstrukció lényege. Utal arra, hogy kutatásai körében támaszkodnia kellett a modern tételes jog dogmatikájára, ami nézetünk szerint is feltétlenül indokolt. Értelemszerűen mindig figyelemmel kell lenni arra, hogy a római jogtudósok *konkrét jogesetekben* gondolkodtak.¹¹ A történeti módszer azonban az esetek döntő többségében jól összeegyeztethető a modern jogi dogmatika felhasználásával.

6. A felelősséggel kapcsolatos kutatások körében az összehasonlító módszer alkalmazása sem ismeretlen. *Fritz Schulz* „Rechtsvergleichende Forschungen über die Zufallshaftung in Vertragsverhältnissen” című (*Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft* 1911. 25. 463.) tanulmányában ezen a kutatási területen is igen hasznosnak tartja az összehasonlító elemzést, azaz a római jogon kívül más antik jog(ok) konstrukcióira való kitekintést. Joggal utal Schulz arra, hogy az interpolált, vagy legalábbis interpolációval gyanúsított pandektaszövegek értelmezése legalább olyan mértékben „kődös”, mint az összehasonlító jogtudomány egyes régiói. Az összehasonlító elemzés azonban értelemszerűen nem csupán a *custodia*-felelősség területén lett volna gyümölcsöző, hanem a *dolus* és *culpa* vizsgálatánál is. Természetesen a különböző ókori jogok felelősségi konstrukciói elemzésénél igen óvatosan, körütekintően kell eljárni.

Az összehasonlító elemzésnél nem az áll a vizsgálatok centrumában, hogy a római jog egyes konstrukciói honnan származnak, hanem sokkal inkább az, hogy *milyen rokon vonásokkal rendelkeznek* egy-egy ókor jogi megfelelő konstrukcióval, intézményeivel. Az összehasonlításnál különös figyelmet kell fordítani arra, hogy lehetőség szerint az ugyanazt a fejlődési stádiumot elért jogok intézményeit vessük egybe. Ez a felelősség viszonylatában azért könnyen realizálható követelmény, mert a római jogon belül is egy igen hosszú, több évszázados fejlődésen átment, állandóan változó jogintézményről van szó. Az összehasonlító vizsgálatot adott esetben össze lehet kapcsolni a történetiség követelményével, miáltal az anakronizmus veszélye minimálisra csökken.¹² Természetesen a szerzőtől nem egy, a felelősség intézményét *valamennyi* antik jogra kitekintéssel lévő feldolgozását kérjük számon, mint ahogy ezt például *Eduard Gans* tette az öröklési jog vonatkozásában.¹³ Tudatában vagyunk annak is, hogy az összehasonlítás adott esetben, feltéve, hogy nem tisztázott az összehasonlító kutatás kritérium-rendszere, egyes esetekben még politikailag, illetve ideológiailag is motivált tévtanok keletkezéséhez vezethet. *Condanari-Michler* még századunk derekán is a vétkeesség és a kár fogalmát az antikvitásban elemző tanulmányában „arisches Prinzip der Verschuldenschaftung”-ról és „semitische Erfolgshaftung”-ról ír, ami az etnikai alapon történő jogösszehasonlítás nyilvánvaló túlhajtása.¹⁴

⁹ L.: *Bianchi Fossati Vanzetti, M.*: Perpetuatio obligationis. Padova, 1979. és *Földi A.—Hamza G.*: A római jog története és institúciói. 5. átdolg. és bőv. kiad. Budapest 2000. 434.

¹⁰ A „Quotiens culpa intervenit debitoris perpetuator obligatio” maximájával kapcsolatosan l. még a szekunder irodalomból *Niedermeyer* tanulmányát. *Niedermeyer E.*: Studie zu den wissenschaftlichen Grundlagen der Lehre von der Mora seit Sabinus. In: *Festschrift Schulz*. I. Weimar, 1951. 399 skk.

¹¹ A római jogtudósok kazuisztikus gondolkodására, szemléletére nézve l.: *Vacca, L.*: Contributo allo studio del metodo casistico nel diritto romano. Milano, 1976.

¹² L.: *Hamza G.*: Jogösszehasonlítás és az antik jogrendszerek. Budapest, 1998. 185 skk.

¹³ L.: *Gans, E.*: Erbrecht in weltgeschichtlicher Entwicklung. Berlin, 1824—1835.

¹⁴ L.: *Condanari-Michler, S.*: Über Schuld und Schaden in der Antike. In: *Scritti Ferrini*. 3. Milano, 1948. 28. sk. *Condanari-Michler* nézetének kritikájára nézve l.: *G. Hamza*: Rassenideologie und Rechtsvergleichung auf ethnischer Grundlage. Index 26 (1998) 421 sk.

7. A monográfia *legfőbb értékét* abban látjuk, hogy a *felelősség kérdését a szerző a maga komplexitására dolgozza fel*. Ilyen értelemben a munka a hazai és a nemzetközi jogi romanisztikai irodalomban egyaránt *újszerű*. Nézetünk szerint is helyes a *Kaser* nevéhez fűződő *tipizált dolus doktrínájának elvetése*. A források ugyanis valóban arról győznek meg minket, hogy nem lehet minden esetben fogalmi elemnek tekinteni a szándékosságot. Helyesen utal *Molnár Imre* arra is, hogy a *kausalitás sem elengedhetetlen feltétel* a felelősség megállapításánál. Osztjuk azt a nézetét is, miszerint az ún. primitív formájú eredményfelelősség, bár nézetünk szerint helyesebb lett volna *archaikus formájú eredményfelelősségről* írni, sem egységes kritériumokon nyugszik. A preklasszikus korban alakuló felelősség kapcsán véleményünk szerint erősebben kellett volna hangsúlyozni a hellén vagy hellén közvetítésű *filozófia hatását* a római jog egyes konstrukcióira. Ezúttal csak egyetlenegy — konkrét — példára szeretnénk ebben az összefüggésben utalni. A szerződéskötés során felmerülő felelősség körében a jogi relevanciával rendelkező forrásaink jelentős hányadukban valójában nem jogi tartalmúak. Különös szerephez jut ebben az összefüggésben *Cicero* „De officiis” című, elsődleges filozófiai tárgyú munkája, amelyben különösen erősen érződik a hellén sztoikus filozófia hatása. Az „aliud est celare, aliud tacere” jogi relevanciájának kérdésében Cicero, főképpen görög hatásra, igen értékes adatokkal szolgál (L. különösen De off. III. 50 sk. és 65.). Az ingatlan-adásvétel körében szinte döntő jelentőségű forrás számunkra a De off. III. 65. A *reticentia* kérdésében e forrás a hellén filozófia közvetett hatásának bizonyítéka a felelősség körében.

A szerző joggal utal a *bona fides* kiemelkedő jelentőségére az eredményfelelősség elvének áttörésében. Valószínű az is, hogy a *culpáért* való felelősség a Kr. e. II. század végével kezdődően, a gondatlan károkozások elszaporodásával jelenik meg, amely már születése „pillanatában” szubjektív természetű. A szerzőnek plauzibilis az a felfogása, miszerint a köztársaság végén a szerződésen kívüli károk területén általában a teljes és tiszta, vétkességen alapuló felelősség alakul ki. Más a helyzet viszont a szerződéses felelősség körében, ahol jóval nagyobb szerepet kapnak az objektív felelősségi elvek. *Molnár Imre* első sorban ezen a területen fogalmazza meg a jogi romanisztikai irodalom communis opiniojától eltérő nézeteit, következtetéseit. Mi is osztjuk azt a felfogást, miszerint a preklasszikus jogra egyfajta *vegyes jellegű felelősségi rendszer* jellemző.

8. Csak helyeselni lehet azt a nézetét is, mely szerint a klasszikus jogban formálódó *culpáért való felelősség* döntően a *kereskedelmi kapcsolatban kialakuló bona fidesen és az utilitason* nyugszik.¹⁵ Egyetértünk azzal is, hogy a *bonus et diligens paterfamilias* gondossága, vagy éppen a *culpa* különböző fokozatainak megjelenése nem egyfajta spekulatív gondossága, vagy éppen a *culpa* különböző fokozatainak megjelenése nem egyfajta spekulatív gondoskodás eredményei, hanem az életviszonyokra épülő „praktikus képződmények”. Az elméleti háttérét ugyanakkor kétségtelenül a *hellén filozófia* alkotja. Az Antiphonnál, Aristotelesnél (főképpen az *Ethica Nicomacheia* jut is szerephez) és Demosthenesnél található, a római jogban ismert *dolusnak, culpának, casusnak* többé-kevésbé megfelelő etikai kategóriák képezik, ha nem is direkt formában és módon, a római jog felelősségi rendszerében ismert felelősségi fokozatok alapját. Igaz ez a tétel annak ellenére, hogy ezeknek az etikai kategóriáknak a hatásával a görög jogban (jogokban), pontosabban a görög poliszok jogában általában közvetlenül nem lehet találkozni.¹⁶

A szerzővel egyet lehet továbbá érteni abban is, hogy a posztklasszikus korban a felelősségi koncepció szubjektív irányban történő úgymond „eltolódása” nem idéz elő gyökeres változást. Legfeljebb bizonyos *súlyponteltolódásról* lehet szó ebben a korszakban. A posztklasszikus—jusziniánuszi jogban is megmarad az objektív és szubjektív alapú felelősség párhuzamos módon való érvényesülése. Ennek a megállapításnak annyiban van jelentősége a modern jog szempontjából, hogy helytelen volna feltétlenül az egyik vagy másik felelősségi koncepció szupremáciájára törekedni és azt a törvényhozás útján érvényre juttatni.

¹⁵ A római „kereskedelmi jogra” nézve l.: *Földi A.*: Kereskedelmi jogintézmények a római jogban. Budapest, 1997.

¹⁶ Vö.: *Kübler, B.*: Der Einfluss der griechischen Philosophie auf die Entwicklung der Lehre von den Verschuldensgraden im römischen Recht. In: Festschrift für K. Binder, Berlin 1900. 63 skk. és uő.: Les degrés de faute dans les systèmes juridiques de l'antiquité. In: Recueil E. Lambert. 1. Paris, 1938. 175 skk.

A könyv jó alapul szolgál minden olyan kutatáshoz, amelynek célja a felelősség egyes intézményeinek jogi dogmatikai feltérképezése. A történeti szemlélet kritériumaival következetesen számot vető monográfia nélkülözhetetlen hazai és nemzetközi relációban egyaránt a felelősséggel foglalkozó romanista és civilista számára.¹⁷

9. A felelősség római jogban kialakult, „interpretatio multiplex” alapját képező rendje az alapja a bizánci jog (az Imperium Romanum „pars Orientis”-ének joga) és a középkorban, továbbá újkorban formálódó felelősségi doktrínának és törvényhozásnak. A Bazilika szerzői tovább differenciálják a gondosság (*culpa*) fogalmát, amennyiben különbséget tesznek az *exacta diligentia* és a *media diligentia* között. Ezek a megkülönböztetések indítják évszázadokkal később Cuiaciust arra, hogy kialakítsa a *minima diligentia* fogalmát.¹⁸ A glosszátoroknál szereplő *culpa levissima* lényegében az *exactissima diligentia*-val hozható párhuzamba, amit Accursius definiál (bár maga a terminus technicus kétségtelenül Bulgarustól származik). Figyelmet érdemel a kommentárok (posztglosszátorok) ötös felosztása a *culpa* körében. Valójában valamennyi kategória a római jogi forrásokon nyugszik. Így például a *culpa latior* alapja Bartolusnál a D.16.3.32. Itt utalunk arra, hogy helytálló Zasius kritikája, mely szerint a „magis” és a „minus” nem alkothatnak önálló *speciest*.

Az *Usus Modernus Pandectarum* képviselői elutasítják a *culpa latissimát*, mint a *dolus apertus* (*versus*) mellett önálló létjogosultsággal nem rendelkező terminus technicust. Igen jelentős a *Codex Maximilianaeus Bavaricus Civilis* „Atyja”, *Kreittmayr culpa latával* kapcsolatos definíciója is („als Nichterbringung der allgemeinsten Sorgfalt, welche sonst jeder mit fünf Sinnen begabte Mensch, der nicht gar für albern gehalten sein will, zu beobachten pflegt”). Említést érdemel az, hogy *Kreittmayr* a *diligentia quam in suis rebus*-t a *culpa lata* egy *species*-ének tekinti. Fontos körülmény a felelősség egyes konstrukcióinak továbbélésénél az, hogy a francia *Code civil* (art. 1150.) értelmében a durva gondatlanság a szándékossággal egyenlő a megtérítendő kár megszabásánál. Az ABGB sem ismeri a *diligentia quam in suis rebus*-t, amelynek oka döntően a bizonyítási nehézségekben keresendő.

A *diligentia quam in suis rebus* háttérbe szorítása egyébként általános jelenség. Csak jelzésszerűen utalunk arra, hogy míg az 1865-ös olasz *Codice Civile* az ingyenes letétnél még ismeri ezt a konstrukciót, addig a ma is hatályos 1942-es olasz magánjogi kódex már ignorálja azt. Utalni lehet továbbá a pandektisztika összefüggésében a *culpa latával* kapcsolatos irodalmi állásfoglalások sokrétűségére (*Kritz, Arndts, Gries, Molitor, Puchta, Thibaut, Windscheid, Kipp, Hasse, Fries, Seuffert, Löhr*). Egyes jogtudósok szerint a *culpa lata* egyenlő a *dolus*-szal (Friedrich Mommsen és Hesse). Nincs communis opinio a *culpa levissima* kérdésében sem. Arndts és Berding egyenesen elutasítják, elvetik ezt a terminus technicust, Baron viszont mellette érvel. A római jog aktualitása mellett konkrét érv a *culpa levissima* visszatérése a modern munkajogban, amire *Mayer-Maly* utal az irodalomban a munkavállaló (*Arbeitnehmer*) felelőssége körében (Archiv für die Civilistische Praxis 163. 1964. 133.).

10. A római magánjog felelősségi rendjét áttekintő, ezúttal német nyelven közzétett, forrásmutatóval is ellátott monográfia újszerű feldolgozása a hazai irodalomban a felelősség igen szerteágazó forrásainak. *Molnár Imre* munkája alapja lehet a *modern jog(ok)* felelősséggel kapcsolatos konstrukciói tudományos igényű elemzésének éppúgy, mint a felelősség (újra)kodifikálása előkészítésének a magánjog körében.

¹⁷ A szerző — bár hivatkozik *G. MacCormack* felelősséggel foglalkozó tanulmányaira — nem vette figyelembe *MacCormack* szintézisre törekvő tanulmányát. Ld.: *G. MacCormack: Dolus, Culpa, Custodia and Diligentia. Criteria of Liability or Content of Obligation. Index 22* (1996) 189 skk.

¹⁸ L. az újabb irodalomból *Hoffmann, H. J.: Die Abstufung der Fahrlässigkeit in der Rechtsgeschichte. Berlin, 1968. 31 skk.*